

EL SOCIALISME REQUEREIX LA SOLIDARITAT, I AQUESTA NO ES CONSTRUEIX APEL·LANT A L'EGOISME

Camila Piñeiro Harnecker

camila.pineiro.harnecker@gmail.com

19 d'octubre de 2007

Publicat a la revista 'Temas' núm. 52 (octubre-desembre de 2007)

www.nodo50.org/cubasigloXXI

En la cooperació planificada amb altres, l'obrer es desfà de les seves traves individuals i desenvolupa les capacitats de la seva espècie.

Karl Marx. *El Capital*. Primer Llibre. Capítol IX – Cooperació.

Crec que abans de discutir diferents maneres de reorganitzar la nostra economia hem d'estar ben clars de quin és l'objectiu que perseguim. Per poder valorar quin camí és més encertat, hem de saber a on volem arribar. Es diu que l'objectiu és salvar o aprofundir el “nostre socialisme”, però hi ha diferents interpretacions del que aquest significa sobretot perquè les nostres consideracions han estat sobre la forma i hem oblidat el contingut. El que ens preocupa és només augmentar la productivitat i l'eficiència, o que cada cubà tingui una vida plena en tots els sentits?

Penso que hem de reprendre l'essència humanista del projecte socialista. (1) Des d'aquesta visió, no es tracta només de satisfer les necessitats materials de la nostra població perquè com a éssers humans també tenim la necessitat de sentir-nos plenament realitzats, lliures de poder desenvolupar-nos com a individus i membres d'una societat. Ja que el ple desenvolupament d'una persona (també conegut com a “desenvolupament humà integral”) lògicament inclou la satisfacció de les seves necessitats materials -no només de subsistència sinó totes aquelles que aquesta persona requereixi-, fer el primer l'objectiu principal de la societat que volem construir no significa sacrificar allò últim. Però com que el ple desenvolupament d'una persona no es limita a tenir satisfetes les seves necessitats materials, si fem l'últim el nostre objectiu sacrifiquem el primer en alguna mesura.

Estudiosos de la democràcia participativa han demostrat que només mitjançant les experiències pràctiques genuïnament democràtiques podem desenvolupar les nostres capacitats intel·lectuals, morals i humanes de tot tipus. La participació en la presa de decisions en un ambient d'igualtat és un procés educatiu, moralitzador i integrador que permet que ens sentim segurs de nosaltres mateixos i que puguem trencar amb les barreres psicològiques que ens impedeixen desenvolupar-nos individual i col·lectivament. (2).

Per tant, si partim de que l'objectiu que perseguim és que cada cubà se senti veritablement lliure -i aprengui a diferenciar aquesta llibertat de la que pregona el capitalisme: la “llibertat” de consumir sense importar les seves conseqüències pels altres

ni per la naturalesa- no queden dubtes de que la participació dels treballadors en l'administració o "autogestió" de les empreses, així com de les institucions de govern i de qualsevol altra esfera important de la vida, ha de ser un element constitutiu de la societat que volem construir. (3) És evident que una empresa on els treballadors no puguin participar en la presa de decisions, sigui de propietat legal privada, estatal o fins dels mateixos treballadors, és una empresa que no ens porta on volem.

A més, si reconeixem que no és possible agregar mecànicament els interessos individuals (és a dir, les necessitats de ple desenvolupament) de tots en una suma que representi els interessos de tots, perquè sempre hi haurà interessos contraposats, ens adonem que és necessari coordinar-nos de forma democràtica per així poder definir interessos socials que es corresponguin amb els interessos de tots o la majoria. Per tant, tal coordinació o "planificació democràtica" també ha de ser un element constitutiu de la societat que construïm. Una societat on la distribució de recursos segueixi les lleis del mercat (fins i tot sota les condicions irrealitzables de competència i informació perfecta) és una societat on les oportunitats de desenvolupament d'uns seran inevitablement el resultat de limitacions en el desenvolupament d'altres. I passa el mateix en una societat on la distribució de recursos es decideixi de forma no democràtica per una agència de planificació central (fins i tot si els planificadors i els administradors de les empreses tinguessin les millors intencions al decidir i implementar el pla), ja que perquè el pla representi els interessos de tots, ha de ser decidit democràticament.

Però, és possible coordinar els interessos de tots democràticament? En altres paraules, hi ha una alternativa al mercat i la planificació no democràtica o "centralitzada"? Pat Devine i Robin Hahnel (juntament amb Michel Albert) (4) han demostrat que mitjançant mecanismes de presa de decisions genuïnament democràtiques ben diferents es podria aconseguir que les persones adaptin els seus interessos individuals de forma que s'aconsegueixi un acord que representi els interessos de tots, i reflecteixi el criteri d'eficiència social (que a més d'utilitzar els recursos racionalment, com planteja el concepte d'eficiència tradicional, té en compte valors socials com l'equitat) predominant a la societat. Hahnel formula un procediment que ell anomena "planificació participativa" en el que els productors i consumidors, organitzats en consells i federacions, proposen i revisen les seves pròpies fites de producció i quotes de consum en un procés interactiu facilitat per una agència que calcula els preus indicatius fins arribar a un pla on els compromisos de producció de les empreses cobreixin totes les necessitats de consum. Amb el nom de "coordinació negociada", Devine proposa que les prioritats generals socials i canvis estratègics siguin decidits a través d'un procés polític democràtic on assemblees representatives a tots els nivells escullin entre opcions de plans alternatius (que indiquen l'assignació de recursos productius i la distribució de poder de consum més generals, així com la distribució sectorial i regional de les inversions) preparades per una comissió de planificació nacional, i que el procés de planificació continuï després cap avall a través de les comissions de planificació escollides democràticament a cada regió i sector econòmic. Per apreciar els avantatges de la planificació democràtica, analitzem primer els sistemes de planificació centralitzada i de mercat.

La distribució de recursos mitjançant una planificació centralitzada crea moltes ineficiències (des del punt de vista de la racionalitat en l'ús dels recursos) precisament pel seu caràcter autoritari, no democràtic. El pla és imposat sobre els administradors de les empreses, i per tant, no és compartit per ells necessàriament. En qualsevol cas, els administradors estan motivats a indicar-li als planificadors que les capacitats de producció de les seves empreses són menors del que són realment, perquè no volen incomplir amb el pla ja que això porta a sancions com la separació del càrrec o retrets morals i/o perquè

sobrecomplir el pla pot portar a bonificacions o apreciacions. És a dir, els administradors de les empreses no estan motivats a augmentar la producció, i menys la seva qualitat i eficiència, tot el que seria realment possible. Com que només els administradors -i més encara els treballadors- coneixen realment les potencialitats de l'empresa, no hi ha res que els planificadors puguin fer per obtenir aquesta informació. És possible establir un sistema de control que sancioni a les empreses que reporten per sota de les seves capacitats. Però això, a més de que seria molt costós i també podria afectar injustament als treballadors, no és realment efectiu perquè no resol el problema de la falta de motivació dels administradors.

Evidentment, les relacions mercantils estimulen a les empreses a maximitzar els seus guanys; o més aviat obliguen, perquè d'allò en depèn el seu èxit o supervivència. Però això no significa necessàriament que les empreses estiguin motivades a augmentar la producció o millorar la seva qualitat. Enlloc d'augmentar els seus nivells de producció, els podria ser més profitós disminuir o mantenir-los per així equilibrar la oferta i la demanda de manera que el preu dels seus productes augmenti. Les empreses es preocuparan de la qualitat només en la mesura que els preus dels seus productes no estiguin molt per damunt dels dels seus competidors.

I la eficiència del mercat com a instrument de distribució de recursos no és més que un mite. Suposadament, els mercats distribueixen els recursos eficientment perquè són capaços d'establir els preus que millor representen la disposició de recursos (concertada en la "oferta") i la capacitat de consum d'una societat (coneguda com "demanda"). Certament, com que les decisions en un mercat estan descentralitzades (són preses per les empreses i els consumidors, enlloc de per una agència de planificació central), la informació que es té en compte per distribuir els recursos és molt més confiable que en un sistema excessivament centralitzat.

Però, tot i que els teòrics ens diuen que la demanda i la oferta s'adapten la una a l'altra mútuament per determinar els preus, en realitat el més comú és que els consumidors s'adaptin tan al que produeixin les empreses com als preus que elles imposin. Els preus en realitat no són fixats espontàniament per l'equilibri entre la oferta i la demanda, sinó de forma antidemocràtica per les pròpies empreses d'acord al control que tinguin del mercat mitjançant monopolis, càrtels o poder polític, o garanties d'alta demanda. A més, la oferta inclou productes que no haurien de produir-se des de consideracions ètiques, de salut o mediambientals; a la vegada que ignora productes "públics" (que no poden ser consumits de forma individual) i tots aquells que, tot i que necessaris, la seva producció no sigui rentable per algun motiu. De fet, la demanda només representa les "necessitats" de consum en la mesura en que els nostres ingressos o endeutament ens facin "capaços" de consumir. És a dir, els recursos no són utilitzats eficientment perquè la oferta no està guiada per necessitats de consum reals sinó per l'empeny de les empreses de maximitzar els seus guanys; i no és possible crear condicions que garanteixin que aquests dos objectius coincideixin almenys en la majoria dels casos.

La competència del mercat obliga a les empreses a concentrar-se en l'acumulació de guanys per poder sobreviure. I la manera més fàcil de fer-ho és reduint o externalitzant els seus costos. Els primers afectats són els salaris i les condicions de treball dels treballadors i el nostre medi ambient, però també ho són els consumidors al disminuir la qualitat i quantitats de productes necessaris o al sofrir augments de preus. És possible intentar resoldre aquestes falles del mercat establint regulacions com estàndards de qualitat i cura al medi ambient, quotes de producció i control de preus, o més subtils mitjançant polítiques financeres, impostos o subsidis. Però aquestes mesures, així com

en el cas de la planificació centralitzada, a part de que són molt costoses d'implementar -sobretot quan no hi ha una cultura d'acatament a les regles- no són efectives perquè no canvien la motivació dels administradors de les empreses.

Quan les empreses operen sota relacions mercantils, per la seva pròpia definició (relacions *bilaterals* entre els que oferten i els que demanden on cada part busca maximitzar el seu benefici propi), el que motiva als administradors és augmentar al màxim els seus guanys. No importa qui siguin els administradors (capitalistes, representants de l'estat o inclús els treballadors en el cas d'empreses autogestionades), la lògica de la seva motivació els porta a tractar d'evadir qualsevol regulació o compromís social que disminueixi els seus guanys. Fins i tot si els administradors fossin altruistes i intentessin acatar les regulacions, el més probable és que el mercat no els premiés sinó que els castigés amb una reducció de les seves vendes.

Per tant, el rebuig al mercat com un instrument tan de motivació com de distribució de recursos no és ni dogmàtic ni simplista, sinó una posició que reflecteix un enteniment objectiu del seu funcionament. Allò dogmàtic i simplista, en la meua opinió, és no reconèixer que tan el mercat com la planificació no democràtica tenen aspectes negatius i positius.

Del mercat, podem prendre'n la seva descentralització o horitzontalitat que permet que els agents econòmics estiguin millor informats i tinguin major autonomia; però neguem el seu caràcter bilateral i la seva lògica egoista que el fan ineficient socialment i no democràtic al excloure de les decisions a aquells afectats que haurien de poder defensar els seus interessos (per exemple, comunitats on s'ubiquen les empreses o d'on provenen les seves matèries, altres consumidors i productors, i els propis treballadors en empreses no democràtiques).

De la planificació no democràtica, en prenguem-ne la coordinació que la fa més eficient socialment al evita i disminuir desigualtats; però neguem el seu caràcter centralitzat i verticalista que la fa ineficient al impedir que els agents econòmics estiguin millor informats i tinguin l'autonomia necessària per prendre les decisions que el concerneixi.

Un sistema de planificació democràtica no només pot combinar els aspectes positius del mercat i la planificació, sinó que també ofereix una manera més efectiva d'assegurar que les empreses compleixin amb la seva responsabilitat social tan de produir per satisfer necessitats reals sense externalitzar costos com de contribuir part dels seus guanys per combatre desigualtats i per proveir serveis públics universals. Com hem vist, els intents de regular les empreses sota el mercat i la planificació no democràtica són eventualment inefectius perquè no s'altera la motivació dels administradors de forma que els seus interessos corresponguin amb els de la societat. Una planificació democràtica crea les condicions perquè els administradors assimilïn l'interès social i per garantir que se'ls premii per això enlloc de castigar-los com ho fa el mercat.

La planificació democràtica sacrifica l'autonomia que suposadament tenen les empreses i els consumidors en un sistema de mercat? Si entenem "autonomia" com a independència per prendre decisions -i no el dret d'ignorar els drets dels demés- la planificació democràtica augmenta l'autonomia de molts actors que són ignorats per ser "externs" a les transaccions mercantils. En un sistema de planificació democràtica ni les empreses ni els consumidors tenen planificadors imposant-los quotes de producció o consum, sinó que les decisions són preses independentment per ells a la llum dels interessos socials. A més, mentre que en el mercat aquesta sobirania és substantivament afectada per la

major inseguretat dels actors, en una planificació democràtica les empreses i consumidors tenen major seguretat i per tant poden considerar opcions que serien impensables si haguessin de preocupar-se per mantenir o assolir una certa posició de control en el mercat.

És possible utilitzar el mercat per distribuir alguns productes les quantitats dels quals no és necessari planificar mentre es creen les condicions per passar a la planificació democràtica? Un sistema de planificació democràtica no té per què planificar les quantitats que han de ser produïdes de tots els productes sinó només d'aquells que es considerin importants. (Tampoc implica que totes les empreses hagin de ser de treball associat sinó que també hi pot haver empreses de propietat privada simple, és a dir, autotreball o treball familiar). Per altra banda, en la mesura que sigui necessari regular la producció d'alguns d'aquests productes per assegurar paràmetres de qualitat i cura del medi ambient, la planificació democràtica, com hem vist, podria ser més efectiva que el mercat.

El problema fonamental de recórrer al mercat és que al utilitzar mecanismes de motivació basats en l'egoisme es fa més difícil que després en puguem passar a uns basats en la solidaritat. Les relacions d'intercanvi mercantils els ensenyen als consumidors i administradors d'empreses a pensar només en els seus interessos individuals -i col·lectius, en el cas de les empreses autogestionades- estrets. Amb el pas del temps s'estableix l'egoisme i, com a conseqüència, enlloc d'establir regulacions per disminuir les desigualtats i altres mals socials s'acaba fent majors concessions a l'interès individual per no desincentivar la producció. Les experiències a Xina, Vietnam i Iugoslàvia -que a més evidència que les empreses autogestionades tampoc poden evadir els efectes del mercat- han demostrat els grans riscos que té la introducció de les relacions mercantils. (5) Si el que volem és construir una societat veritablement socialista, on el que motivi a les persones a produir sigui la seva realització personal des d'una perspectiva solidària, no podem utilitzar l'egoisme com a palanca. Si la pràctica diària de les persones promou els seus egoismes, mai aconseguirem que siguin solidàries.

Més perillós encara, el mercat enforteix el poder econòmic dels administradors (capitalistes o estatals) que els permet eventualment fer-se amb el poder polític i guiar la societat cap a la satisfacció dels seus interessos. La privatització d'empreses estatals i l'acceptació de capitalistes privats al Partit Comunista Xinès n'és una clara evidència. (6)

Per altra banda, i tornant al nivell micro, la manera més efectiva d'assegurar que els treballadors d'una empresa estiguin motivats a complir el pla (o compromís de producció) de la seva empresa és que siguin ells mateixos els qui ho hagin decidit i que tots sofreixin les conseqüències de complir-lo o no. La planificació democràtica assegura que els administradors d'una empresa estiguin motivats per complir el pla, però només si l'administració és compartida entre tots els treballadors aconseguim que ells comparteixin aquesta motivació.

Quan els treballadors operen sota relacions de treball assalariat (característica del capitalisme i "socialisme d'estat"), és a dir, on els propietaris legals de l'empresa (siguin capitalistes privats o institucions estatals) donen el control de l'administració a altres que no són els treballadors, els interessos dels treballadors no coincideixen amb els dels administradors. Aquests últims han de buscar mecanismes per motivar la productivitat dels treballadors com la por a l'acomiadament o els estímuls materials, però en algunes situacions l'us de l'acomiadament és inacceptable per la societat i és impossible o molt costós implementar un sistema d'estímuls materials.

Quan els treballadors operen sota relacions de treball associat, és a dir, on els propietaris legals de l'empresa permeten que els treballadors administrin col·lectivament l'empresa, és evident que els interessos dels treballadors coincideixen amb els dels administradors, ja que són ells mateixos directa o indirectament mitjançant representants escollits democràticament. Aquí el repte és definir un interès col·lectiu que sigui compartit per tots, i assegurar que tots compleixin amb ell. Això primer pot aconseguir-se si és decidit democràticament, i sobretot si el número de treballadors no és molt gran i els treballadors tenen interessos semblants o fàcilment reconciliables. Per a impedir que alguns treballin per sota de les seves capacitats, les empreses democràtiques poden establir mecanismes de supervisió col·lectiva mitjançant els quals els propis treballadors poden avaluar de prop el desenvolupament de cadascú i imposar sancions en casos que es consideri necessari. Això és possible fer-ho efectivament només perquè cada treballador entén que si l'altre treballa menys això afecta tan l'interès col·lectiu com el seu mateix. A més de motivar la productivitat, la relació de treball associat és una font important d'eficiència perquè els treballadors estan motivats a brindar informació necessària per organitzar més eficientment la producció que només es pot obtenir quan ells són els propis administradors ja que només ells la coneixen com a resultat de la seva experiència pràctica.

En la meua opinió, la causa essencial de que els nostres treballadors no estiguin motivats per produir amb eficiència i qualitat no és només que tinguin insatisfetes les seves necessitats materials, sinó també la manera en que està organitzada la nostra economia tan a nivell micro com macro. Per suposat que és més difícil sacrificar-nos per altres quan les nostres necessitats bàsiques no estan satisfetes. Però la idea no és demanar-los i menys imposar-los a les persones que se sacrifiquin per altres, doncs això, tot i que no impossible, no és sostenible ni just pels que se sacrifiquen més que altres. El repte fonamental de la construcció socialista és organitzar la societat de forma que els interessos individuals de les persones -i els col·lectius de les empreses autogestionades- passin de tenir un caràcter egoista (quan només es preocupen per ells mateixos) a un caràcter solidari (quan tenen en compte els interessos d'altres en la societat). I l'experiència ja ha confirmat que les persones no desenvolupen la seva solidaritat només com a resultat d'una educació que emfatitzi aquests valors. L'educació és important, però és fonamentalment mitjançant la pràctica genuïnament democràtica que les persones passen a veure els interessos d'aquests altres com a propi, és a dir, a adaptar els seus interessos individuals a interessos més generals. (7)

La participació dels treballadors en l'administració de les empreses no només contribuiria al seu ple desenvolupament, sinó que també seria una font de motivació ben important. De fet, reconeixent que per assegurar la qualitat de tot servei o producte que tingui cert grau de complexitat és important que els treballadors estiguin genuïnament motivats, moltes empreses capitalistes s'han reorganitzat de forma que els treballadors tinguin més participació en la presa de decisions i se sentin més amos i per tant més responsables del seu treball. Varis estudis empírics (8) han demostrat que mentre major sigui l'abast i contingut de la participació (no només sobre la distribució dels ingressos de l'empresa sinó també sobre com organitzar la producció, etc.), més motivats estan els treballadors. La motivació encara és major quan la participació es combina amb la vinculació de l'ingrés dels treballadors en el desenvolupament de l'empresa; el qual seria avaluat de forma més justa mitjançant una planificació democràtica que consideri els beneficis i costos socials que serien ignorats pel mercat.

Amb aquesta reflexió no li estic restant urgència ni importància a la necessitat d'erradicar

les greus deficiències tan quantitatives com qualitatives de productes i de serveis que sofrim els cubans. Només he tractat de demostrar que no és necessari recórrer a mecanismes de motivació basats en l'egoisme com el mercat per aconseguir-ho. I intento alertar de que si recorrem al mercat ni aconseguirem satisfer les necessitats materials reals de tots, ni després podrem apel·lar a la solidaritat necessària per satisfer les necessitats de ple desenvolupament de tots; cosa que hauria de ser part de tot projecte socialista que valori el seu contingut humanista. Més encara, correm el risc de trobar-nos en una situació política on la opció més "racional" (des de la lògica dels administradors) sigui abandonar el projecte socialista.

Tampoc estic negant que és necessari fer canvis profunds en la organització de la nostra societat perquè aconseguim satisfer les necessitats de ple desenvolupament de tots els cubans. Tot el contrari. Només estic dient que ni el mercat ni un renovat sistema de planificació centralitzada ens permetrà aconseguir-ho. Encara hi ha molt per analitzar sobre la posada en pràctica d'un sistema de planificació democràtica, però crec que és la nostra millor aposta per avançar cap a un socialisme que compleixi amb les seves promeses de ple desenvolupament humà. Una cosa és el pragmatisme d'evitar cometre errors i una altra cosa és el derrotisme o por al fracàs que ens impedeix intentar quelcom que no ha estat implementat a gran escala i per llarg temps. No tinguem por a les capacitats d'administració i de ser solidaris que tenim els cubans!

Notes

[1] Marx, Karl. [1858] "Grundrisse," Notebook VII *Marxists Internet Archive*
<http://www.marxists.org/archive/marx/works/1857/grundrisse/ch14.htm>

[2] Pateman, Carole. (1970) *Participation and Democratic Theory*. Cambridge [England]: University Press. Michael Lebowitz ha desenvolupat un anàlisi marxista de la relació entre allò que ell anomena "desenvolupament humà" i la "pràctica transformadora" en varis llibres i articles tals com *A reinventar el socialisme* (2006)
<http://www.gritodosexcluidos.com.br/documentos/15_reinventar_el_socialismo.pdf> i
¿Qué es el socialismo? (2006) <http://lahaine.org/skins/basic/lhart_imp.php?p=16404>.

[3] Pedro Campos Santos ha explicat en varis articles i el llibre *La Autogestión empresarial y social: camino al socialismo del Siglo XXI* (pendent de publicació) el significat de passar de la relació assalariada a la relació de treballador associat que ha de caracteritzar al socialisme.

[4] Hahnel, Robin (2005) *Economic Justice and Democracy: From Competition to Cooperation*. New York: Routledge; Devine, Pat (1988) *Democracy and economic planning*. Cambridge: Polity Press. Ambdós models de planificació democràtica són analitzats en un article que serà publicat al proper número.

[5] Sobre l'experiència de Xina veure Hart-Landsberg y Burkett (2006) *China y el socialismo. Reformas de mercado y lucha de clases*. Barcelona: Hacer; i sobre la iugoslava, veure Michael Lebowitz (2005) *Siete preguntas difíciles: Problemas de la autogestión yugoslava*
<http://www.nodo50.org/cubasigloXXI/taller/lebowitz2_310505.htm> y 2004. *Lecciones de la autogestión yugoslava*
<http://www.nodo50.org/cubasigloXXI/taller/lebowitz_310505.pdf>; així com els iugoslavs

Branko Horvat (1982) *The Political Economy of Socialism: A Marxist Theory*. Armonk, N.Y.: M.E. Sharpe; Jaroslav Vanek (1970) *The General Theory of Labormanaged Market Economies*. Ithaca: Cornell University Press.

[6] Clifford Coonan “Communists find a place at the table for China's new entrepreneurs” *The Irish Times*, October 22, 2007.

[7] Camila Piñeiro (2007) “Democracia laboral y conciencia colectiva en Venezuela. Un estudio de cooperativas” *Temas* #50-51.

[8] Levine, David I. and Laura D’Andrea Tyson (1990) “Participation, Productivity, and the Firm’s Environment.” *Paying for Productivity: A Look at the Evidence*. Washington, D.C.: The Brookings Institution, 1990. pp. 183-244.